

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію Куцика Руслана Ростиславовича «Інформаційна політика російської імперської влади в українських губерніях Південно-Західного краю (1914–1917 рр.): методи та засоби реалізації», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України

Перед початком Першої світової війни уряди воюючих держав провели масивну пропагандистської-інформаційну кампанію серед своїх громадян по формуванню образу ворога, зміцненню патріотичних почуттів, морально-психологічній підготовці до збройного конфлікту. Російська імперія цьому напрямку підготовки до війни також приділяла значну увагу, на друк різного роду пропагандистської літератури було асигновано значні кошти, які за своїми обсягами могли перебільшувати державні видатки на освіту в окремих регіонах імперії. Більше того, аналіз ситуації в інформаційній сфері засвідчує, що саме Російська імперія була найбільш підготовленою до війни у частині інформаційної обробки населення, контролю за діяльністю преси, мала налагоджений механізм перлюстрації приватної кореспонденції, виробила алгоритми протидії ворожим інформаційним диверсіям.

Упродовж 1914–1917 рр. територія України стала не тільки театром військових дій, а й полем битв розвідок і контррозвідок із залученням різноманітних суспільних інститутів та інформаційних джерел, об'єктом реалізації спеціальних технологій впливу на громадську думку. В роки війни тут досить гострими були національне, робітниче, соціально-революційне питання. На всі ці виклики мали реагувати відповідні імперські органи і структури, виробляти й упроваджувати інформаційну політику.

Вивчення інформаційної політики російського самодержавства та її вплив на соціокультурний розвиток імперії загалом та українства зокрема, належать до питань, які висвітлюють у руслі якісно нової інтерпретації, позбавленої стереотипних моделей логічного аналізу та оцінки. Однак при цьому варто констатувати незавершеність процесу ґрунтовного та об'єктивного вивчення інформаційної політики Російської імперії на українських землях особливо у роки Першої світової війни. Тому дослідження Руслана Ростиславовича Куцика є актуальним, науково обґрунтованим та має відповідне суспільно-політичне

значення. Необхідність наукової розробки теми дисертації належним чином обґрунтована її автором. Цілком справедливим є авторське твердження про те, що студії з історії інформаційної політики набувають неабиякого суспільно-політичного та практичного значення через сучасну ситуацію у нашій державі. Разом із цим хочемо зауважити, що досліднику не варто було у викладі актуальності теми своєї роботи використовувати дискусійні судження, звертатися саме в частині викладу актуальності до розлогих роздумів про особливості інформаційної політики в імперії Романових. Так, судження дисертанта про те, що саме у XIX ст. держави активно почали звертатися до тих або інших методів чи форм інформаційної війни викликає у нас заперечення. Адже ще давньокитайський мислитель Сунь-Цзи у своїй праці «Мистецтво війни» наголошував на використанні відвертої брехні проти ворожої сторони та закликав правителів «виганяти» недобрі звичаї з метою забезпечення громадського спокою. Також вважаємо необґрунтованим твердження про те, що правителі та уряди абсолютистських монархій вдавалися до жорсткої політики цензури. По-перше, автору варто вказати, який саме абсолютистський режим він має на увазі, адже на наше переконання, навіть Російську імперію, в якій діяла Державна дума та існував, хоч і не повною мірою, колегіальний механізм прийняття законів, не можна вважати абсолютною монархією. По-друге, в США з республіканською формою правління та ніби як демократичним устроєм, запровадили надзорську військову цензуру, за порушення норм якої винних могли ув'язнити на 14 років.

Формулювання теми дисертації узгоджується з метою та завданнями дослідження і відповідає внутрішньому змісту роботи. Дослідницька робота Руслана Ростиславовича Куцика має чітку структуру, що дозволило йому глибоко розкрити поставлені наукові завдання. Хронологічні рамки та географічні межі, на наше переконання, окресленні цілком коректно. Слід зауважити, що у роботі автор оперує датами, вказаними як за старим, так і новим стилем, хронологічні межі визначені за новим стилем. У подальшому рекомендували б дисертанту подавати подвійне датування або робити відповідні примітки, бо більшість нормативних документів Російської імперії вказані з датами за старим стилем.

Структура роботи побудована за проблемно-хронологічним принципом, має оригінальний та цілком виправданий розподіл на структурні частини. Розділи та підрозділи однакові за фізичним обсягом та мають оптимальне співвідношення у викладі фактологічного матеріалу, аналітичного опрацювання та авторських суджень, висновків.

Наукову новизну роботи визначаємо насамперед постановкою і вирішенням низки науково-дослідних завдань, які раніше не перебували в полі зору спеціалістів, або були висвітлені фрагментарно. Зокрема, автор вперше подає детальний аналіз організаційних основ і законодавчих засад упровадження інформаційної політики імперської влади на території Південно-Західного краю, методів інформаційної обробки населення; показує специфіку використання друкованих текстових та зображувальних засобів пропаганди, розкриває особливості використання інституцій церкви, освіти, місцевої адміністрації для формування провладних настроїв, сліпих патріотичних почуттів, псевдоцінностей, «слов'янського месіанства» тощо.

Все це дає нам підстави говорити, що дисертаційне дослідження Куцика Руслана Ростиславовича істотно доповнює наукові знання щодо інформаційної політики імперської влади в роки Першої світової війни, покращує загальне розуміння сутності політичного режиму в імперії Романових напередодні його падіння. Поряд із цим у дисертації розглянуто низку соціологічних, соціально-економічних та психологічних аспектів, які надалі можуть бути розширені до окремих комплексних досліджень із суміжних галузей гуманітарної науки.

Практичне значення дослідження не викликає заперечень, але дисертанту не завадило б конкретизувати напрями використання результатів дисертації у освітній сфері, виробленні уповноваженими на це органами і структурами нашої держави заходів і механізмів протидії проявам ворожих інформаційних атак та проросійської пропаганди.

У дослідженні здійснено достатньо ґрунтовний аналіз історіографії, з якої видно, що здобувач обізнаний з науковим доробком своїх попередників у вивченні означеної проблематики. Повною мірою відображено специфіку наукових пошуків вітчизняних та зарубіжних істориків. Водночас, на наш погляд, в історіографічному підрозділі не вистачає структуризації

проаналізованих наукових студій. У ході аналізу робіт попередників здобувач наукового ступеня обрав проблемний підхід, доцільність якого ми не піддаємо сумніву. Це свого роду інновація, відхід від традиційного поділу на триаду: дорадянська, радянська та сучасна історіографія. Однак, в окремих моментах підрозділу нам не вистачило інформації для того аби зрозуміти, як же змінювалося осмислення інформаційно-пропагандистських підходів від початку ХХ ст. до сьогодення. Варто було б більш широко охарактеризувати радянську історіографію. Безперечно, вона хибує стереотипністю, заідеологізованістю, але на окрему увагу все ж заслуговують праці О. Бережного, І. Новожилової, В.Чернухи. Позитивним аспектом історіографічного аналізу є те, що автор використовує найновіші праці, насамперед ті, що були опубліковані до сторіччя від початку Першої світової війни. Разом із цим дисертант чомусь був небагатослівним щодо доробку українських учених, представленого також до 100-річчя початку Першої світової війни і зокрема видрукуваного у 2013–2014 рр. Інститутом історії України НАН України двотомника «Велика війна і Україна» (видавництво «Кліо»). У цілому дисертанту вдалося творчо використати наукові доробки попередників, запропонувати своє бачення головних проблем дослідження, критично підійти до наукових висновків, запропонованих істориками радянської доби та сучасниками, згрупувати за різними підходами та відповідним чином проаналізувати роботи сучасних дослідників.

Цілком очевидним є те, що дисертаційна робота ґрунтується на основі використання широкого кола джерельних матеріалів та застосування системи спеціально-історичних та загальнонаукових методів дослідження. У ході виконання завдань дисертації використані різні за видовими ознаками історичні джерела: нормативно-правові акти, статистичні дані, діловодна документація, періодична преса, мемуари, які автор виявив у низці центральних та обласних архівів України. Кожній видовій групі джерел надано вичерпну характеристику, вказано інформативність, значення для розкриття наукових питань. Разом із цим підрозділ 1.2 значно б покращився за рахунок більш деталізованого аналізу урядової чи офіційної церковної пропагандистсько-агітаційної друкованої продукції. В авторському викладі ця характеристика досить схематична і

стосується лише найрозтиражованіших пропагандистських видань, а цікавим було б долучити до аналізу плакатну продукцію, листівки (можливо німецькою чи угорською мовами). Звичайно, поданого автором джерельного комплексу було цілком достатньо для реалізації дослідницьких завдань, але не зайвим було згадати про джерелознавче та інформаційне значення кінохроніки тих часів, комплексу фотографій, що зберігаються у відповідному державному архіві, музейних колекціях тощо.

Використання у дисертації сукупності базових принципів здійснення історичного дослідження: історизму, об'єктивності, всебічності, наступності й відповідних методів наукового пошуку та застосування різноманітних методів пізнання: історіографічного аналізу та синтезу, історичного, проблемно-хронологічного, статистичного, компаративного, біхевіористичного, культурологічного, контент-аналізу, критичного дискурс-аналізу тощо створило необхідне підґрунтя для глибини аналізу матеріалу та обґрунтованості висунутих автором положень і висновків. У підрозділі 1.3 «Теоретико-методологічні засади дослідження» дисертант повною мірою обґрунтував викладений методологічний інструментарій, навів визначення головних категоріальних понять, активно використаних у тексті роботи.

Цілком погоджуємось з тим, що другий розділ дисертації «Основні засади формування інформаційної політики російської імперської влади» Руслан Ростиславович розпочав саме з розгляду законодавства в інформаційній сфері, показав наскільки воно було змінено у зв'язку з війною. На наш погляд, нормативну складову імперської інформаційної політики дослідник проаналізував та охарактеризував фахово, надав справедливі оцінки, обґрунтовані висновки. Серед позитивних аспектів підрозділу 2.1 «Нормативно-правове забезпечення інформаційної політики російської імперської влади» виділимо те, що дисертант зміг уникнути нудного переказу і деталізованого трактування тих або інших юридичних норм, а показав переважно їх практичне втілення, суспільне сприйняття. Разом із цим ми помітили і певну суперечність у авторських судженнях. Так, на с. 58 Руслан Ростиславович зазначає, що за формування інформаційної політики відповідали МВС та МНО. На наше переконання (на його користь свідчить і фактологічний матеріал дослідницької

роботи автора), до формування інформаційної політики були, які мінімум, дотичні воєнне відомство, Державна рада, Державна дума, міністерство імператорського двору, губернатори, Ставка верховного головнокомандувача, головнокомандувачі фронтів та армій, начальники військових округів. Також відмітимо, що авторові слід уточнити межі Київського військового округу, оскільки нам здалося, що автор подекуди обмежує їх лише територією Київської, Волинської, Подільської губерній.

Підрозділ 2.2 «Військова цензура як особлива форма контролю за поширенням інформації» написаний цілком фахово, висновки обґрунтовані. Разом із цим автор опрацював масив документів, що вже перебував у полі зору попередників. Будучи дослідником військової, духовної та загальної цензури XIX – початку XX ст., вважаємо за необхідне не погодитися з узагальненою оцінкою дисертанта про низький фаховий рівень військових цензорів та досить стислим списком проблем, з якими зіткнулися військово-цензурні органи. На майбутнє рекомендували б дисертанту у цій частині дослідницької студії більше уваги приділити значенню й оцінці роботи Бюро преси, військових кореспондентів і фотографів, історико-архівній роботі на фронті.

Предметом розгляду у третьому розділі стала реалізація інформаційної політики на території Південно-Західного краю. Розподіл матеріалу розділу видається нам цілком логічними і справедливим. Повною мірою висвітлено у підрозділі 3.1. найпоширеніші прийоми та механізми інформаційного впливу на населення Південно-Західного краю, виділено певну субрегіональну специфіку, детально описані актуальні й на сьогодні методи інформаційної обробки і маніпуляції: спекуляція на штучно героїзованому історичному минулому, популяризація національної виключності, православного месіанства, формування хибної реальності «війна як свято», «воювати і вбивати – велика честь» тощо. Автор дисертаційної роботи послідовно розкрив механізм формування і розкручування міфу про «визволення слов'янських народів у ході другої вітчизняної війни». Щоправда хотілося уточнити, який був «feedback» з боку різних соціальних прошарків населення Південно-Західного краю на виробленні інформаційні послання влади соціуму.

Надзвичайно цікавим та багатим на фактаж був підрозділ 3.2 «Роль російської православної церкви у формуванні суспільних настроїв». По суті автор довів, що починаючи ще з Петра I церква залишалася основним механізмом донесення урядової інформації і формування провладної громадської думки для 90% народних мас і ніколи не була поза політикою. Дисертант детально розписав кожен з механізмів інформаційного впливу, який застосовувала церква, навів достатню кількість ілюстративних прикладів, надав вичерпну характеристику церковній пропагандистській літературі, безпосередній роботі духовенства з солдатською масою, цивільним населенням.

Цілком погоджуємося із виокремленням аспекту боротьби імперських органів влади з пропагандою національного та революційного спрямування в окремий підрозділ (п.3.3). У підрозділі висвітлено дійсно вартісні аспекти досліджуваної проблеми, що раніше не мали повноцінного наукового осмислення. Автор розкриває прийоми інформаційної дискредитації українських національних авторитетів, діячів соціалістичного та революційного рухів. У той же час автор мав пояснити, що означає використання на с. 135 словосполучення «ліквідація місцевих інтелектуалів». У подальшому рекомендуємо дослідникові розширити цю частину дослідження, долучивши до аналізу інформаційні контрзаходи цивільної влади та військового командування проти антивоєнного руху, поширення літератури та ідей сектантства, поширення аморальної, порнографічної друкованої продукції.

Серйозністю підходів до висвітлення та аналізу матеріалу, увагою до деталей відзначений розділ четвертий дисертації «Друковані засоби інформації як інструмент впливу на настрої населення Південно-Західного краю», в якому здобувач наукового ступеню розкрив структуру та змістове наповнення газет, брошур, відозв.

Проведений статистичний та контент-аналіз преси Південно-Західного краю періоду 1914–1917 рр. дозволили досліднику вивести низку цінних і обґрунтованих наукових тверджень: про занепад та інформаційне (змістове) збідніння провінційної преси, зростання популярності ультраконсервативних, реакційних питань напередодні та у перші роки Великої війни, еволюцію читацьких інтересів у сторону бажання ознайомитися з аналітичними оглядами,

а не сухими повідомленнями з фронтів чи примітивними пропагандистськими фейлетонами про «прусаків» чи «австріяків». Слід відмітити також фахове унаочнення статистичної інформації у формі діаграм, схем, інших форм графічного відображення.

Аналіз змісту та висновків підрозділу 4.2 «Змістове наповнення газет та їх вплив на формування суспільної думки населення» засвідчили про намагання імперської влади максимально демонізувати ворога, викривити суспільну реальність, перекрутити події і подати їх у спрощеному, сатиричному щодо ворога викладі. Одночасно стала очевидною невідповідність пресової реальності та справжнього

стану речей. У відповідному підрозділі також слід виділити оригінальний авторський підхід до характеристики карикатурних зображень, що використовували для інформаційно-пропагандистської обробки населення. Разом із цим дисертанту варто було б виділити фотографічний контент у пресі, охарактеризувати його тематичну спрямованість та вплив на суспільну думку. Практично зовсім відсутня інформація щодо прийомів інформаційної обробки населення Південно-Західного краю, що у 1915 р. тимчасово опинилися під австрійською окупацією. Розкриття цих аспектів значно б збагатило оригінальним матеріалом підрозділ 4.2.

У підрозділі 4.3 автор в цілому відобразив специфіку змістового наповнення брошур і відозв, виокремив форми та способи їх поширення, визначив вплив на цільову аудиторію. Цілком справедливим вважаємо дослідницький висновок про те, що завданням брошур було сформуванню патріотичну позицію у читача та переконати його у необхідності ведення військових дій до переможного кінця.

Відмітимо також лаконічність та оригінальність висновків до кожної структурної частини дисертації. Загальні висновки до роботи відповідають поставленим завданням, мають узагальнюючий та аналітичний характер, виходять з тексту попередніх розділів, розкривають глибину розуміння автором дослідницької проблеми.

Завершується робота достатнім і кваліфіковано структурованим списком використаних джерел та літератури. Весь науковий апарат дослідження

оформлений згідно з новими вимогами ДАК України. Текст роботи ретельно вичитаний, логічний, легко сприймається, фактично відсутні будь-які редакційні огріхи.

Автореферат відображає зміст дисертації та основні результати дослідження і оформлений відповідно до чинних вимог. Фахові публікації здобувача наукового ступеню також присвячені розкриттю наукової проблеми, яка досліджена у даній дисертації.

Резюмуючи свої оцінки і зауваження, побажання й рекомендації маємо зазначити, що опонована дисертація на тему «Інформаційна політика російської імперської влади в українських губерніях Південно-Західного краю (1914–1917 рр.): методи та засоби реалізації» є оригінальним, самостійним науковим дослідженням із достовірними, належним чином обґрунтованими результатами, які органічно пов'язані із опрацьованим джерельним матеріалом та підтверджені узагальненнями й оцінками в рамках окремих сюжетів та цілих розділів. Висловлені нами зауваження та побажання мають рекомендаційний характер. Дисертаційне дослідження виконане на високому фаховому рівні та відповідає вимогам ДАК України, а її автор Куцик Руслан Ростиславович заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент:

кандидат історичних наук,
начальник відділу з наукової роботи
ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»

О.Ю. Кириєнко

Підпис О.Ю.Кириєнка
засвідчую
начальник відділу кадрів Г.В. Косар

